

УРБАНІЗАЦІЙНІ ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОГО РОСТУ

**Андрій
Буряченко**
к.е.н., доцент
кафедри фінансів
ДВНЗ
«Київський
національний
економічний
університет
імені Вадима
Гетьмана»

Урбанізація – дуже складне поняття, якому немає єдиного визначення. Воно є багатограним, охоплює різні сфери життєдіяльності людства, та знаходиться у постійному розвитку. Довгий час термін «урбанізація» застосовувався у доволі вузькому значенні, що означало, перш за все, зростання чисельності міського населення за рахунок переспрямування потоків людських ресурсів із сільської місцевості та їхню концентрацією у містах – це відносно недавно у країнах, що розвиваються урбанізація нерідко трактувалася як зростання, або збільшення міст або їх окремих частин. Проте згодом, під впливом розвитку та драматичного прискорення вказаних процесів, а також їх наслідків, поняття «урбанізація» набуває все більш широкого змісту. Як стверджує у своїй книзі «Урбаністика» відомий урбаніст Володимир Глазичев, «...якщо до недавнього часу під урбанізацією розумівся статистично вимірювальний процес переходу сільського населення до індустріальних міст, то на даний час зрозуміло, що природа цього процесу суттєво складніша. Саме ця складність народила ряд робіт, присвячених урбанізації в багатьох її формах, і саме ці роботи відображають суть урбаністики»¹.

Отже, відтепер під «урбанізацією» починають розуміти історичний процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, основними засадами якого є зростання у містах промисловості, розвитку їх культурних, політичних та економічних функцій, поглиблення територіального розподілу праці тощо. Як визначається у Словнику історичних термінів: урбанізація - це процес підвищення ролі великих міст у розвитку суспільства, пов'язаний із розвитком індустрії, розвитком міської інфраструктури, притиком до міст сільського населення.² Таким чином, урбанізація починає розглядатися не лише у соціально - демографічному, а й у економічному контексті.

Більше того, багато науковців сьогодні пов'язують виникнення урбанізації як соціально-економічного явища, та особливо стрімкі темпи її зростання із індустріалізацією та модернізацією економік. За цими поглядами вирізняють три фази урбанізації, стверджуючи, що історично процес урбанізації мав

три основні стадії. І, якщо перша ідентифікується з періодом початку життя людей у містах аж до 18 сторіччя, та лише деякі міські зони мали понад 100 тис. жителів, то друга характеризується саме швидким зростанням розмірів та кількості міст внаслідок процесу індустріалізації. Третя стадія - це метрополізація, яка включає централізацію людей та багатства.

Цю позицію підтримують і вітчизняні і російські дослідники. «Таке явище пояснюється соціальними та економічними причинами. Розвиток промисловості, вищий рівень життя, більша кількість робочих місць у місті залучають значну частку населення. Найбільш широко вживаним у літературі визначення урбанізації як історичного процесу підвищення ролі міст у розвитку суспільства», - відзначає у своїй монографії Т. Заставецький³. На думку іншого науковця у галузі урбаністики Є. Перцика «...урбанізація являє собою багатограний глобальний процес, що охопив весь світ, пов'яза-

ТЕОРИЯ

¹ В. Глазичев. Урбаністика. М.: Издательство «Европа», 2008. - 220 с.

² А. Крюковских. Словарь исторических терминов, 1998г. Режим доступу: <http://interpretive.ru/dictionary/461/symbol/211/page/7>

³ Заставецький Т. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства / Рецензенти: Д. В. Ткач, О. І. Шаблій. - Тернопіль, 2005. - 180 с.

ний з посиленням у часи науково-технічної революції розвитком і концентрацією виробничих сил і форм соціального спілкування, підвищенням ролі міст та розповсюдженням міського стилю життя на всю мережу населених пунктів»⁴.

Деякі вчені навіть розглядають розвиток урбанізації не як природно-історичний процес, а як наслідок державної економічної регіональної політики, як мінімум на сьогоденному етапі її розвитку. «Урбанізація не є природним процесом, а лише наслідком того, що містам надаються переваги в державній політиці та інвестиціях, який змушує людей виїжджати із сіл в пошуках роботи»⁵. На думку вчених, в основі таких привілей містам - їхня глибша спеціалізація та економічний потенціал, що забезпечує відповідні можливості та внесок міст у економічне зростання, які є більш значними ніж у сільській місцевості та більш сприяють підвищенню ролі та конкурентоспроможності окремих регіонів та держави.

Таким чином, можна стверджувати, що хоча у вузькому первинному значенні урбанізація пов'язана здебільшого із соціально - демографічними процесами, на сьогодні вона вже перетворилася на багатоаспектне явище, що має соціально-економічні, демографічні, політичні, екологічні, етнокультурні, географічні та інші складові, що підтверджується розвитком цих процесів і, особливо у минулому сторіччі, який продемонстрував їх складність та багатоваріантність. Відповідно, урбанізацію можна розглядати у низці аспектів, зокрема, у соціально-демографічному, екологічному, просторовому, політичному, фінансово-економічному тощо. Проте, для більш ґрунтового аналізу засад, особливостей та перспектив урбанізаційних процесів у контексті регіонального економічного розвитку, розглянемо докладніше основні тенденції та наслідки глобальної світової урбанізації.

Широко відомо, що минуле сторіччя продемонструвало рекордні в історії людства темпи урбанізації. Згідно зі звітом Департаменту з економічних і соціальних питань Організації Об'єднаних Націй⁶, за останні майже 100 років глобальна частка міського населення збільшилася з лише 13% у 1900 році до 29% у 1950 році і за даними 2010 року перевищила 50 %.

За прогнозами ООН, темпи збільшення міського населення зберігатимуться, 60 відсотків населення світу проживатиме в містах до 2030 року. Відповідно до останніх прогнозів Організації Об'єднаних Націй в області народонаселення, у 2030 році близько 5 мільярдів будуть жителями міст. При цьому очікується, що до 2030 року воно збільшиться до 4,9 млрд. осіб. Зміни у чисельності міського та сільського населення в світі відображено на рис.1.

Частка міського населення за XIX сторіччя збільшилася лише з 5 до 13%, до 1950 року - до 29%, а до 2005 року - до 49%. При цьому міське населення продовжує зростати набагато швидше ніж населення світу у цілому. Якщо у 1900 році сукупне населення міст складало 220 млн. осіб, у 1950 році воно досягло 732 млн., а у 2005 році - вже 3,2 млрд., що перевищує рівень чисельності міського населення 50 років тому в 4 рази. І хоча сільське населення також продовжує поки що зростати, починаючи з 2019 року, за оцінками ООН, воно розпочне скорочуватися. У результаті у 2030 році його чисельність може бути дещо меншою ніж у 2005 році - 3,29 млрд. проти 3,31 млрд. осіб (рис. 1).

Якщо у 1950-2005 рр. середньорічний темп приросту населення світу у цілому складав 1,71%, то темп приросту міського населення - 2,65%. У найближчі 25 років навіть помітно знижений темп приросту міського населення буде майже вдвічі перевищувати темп приросту світового населення у цілому - 1,78% проти 0,95% у середньому за рік. За такої інтенсивності чисельність міських жителів збільшиться удвічі

⁴ Перцик Е.Н. Геоурбанистика: учебник для студ. высш. учеб. заведений / Е.Н. Перцик. - М.: Издательский центр «Академия», 2009. - С. 423.

⁵ Дэйвид И. Блум, Тарун Ханна. Урбанистическая революция // Финансы & развитие. - 2007. - №9. - С. 9.

⁶ United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Executive summary. http://www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/2005WUPHighlights_Exec_Sum.pdf

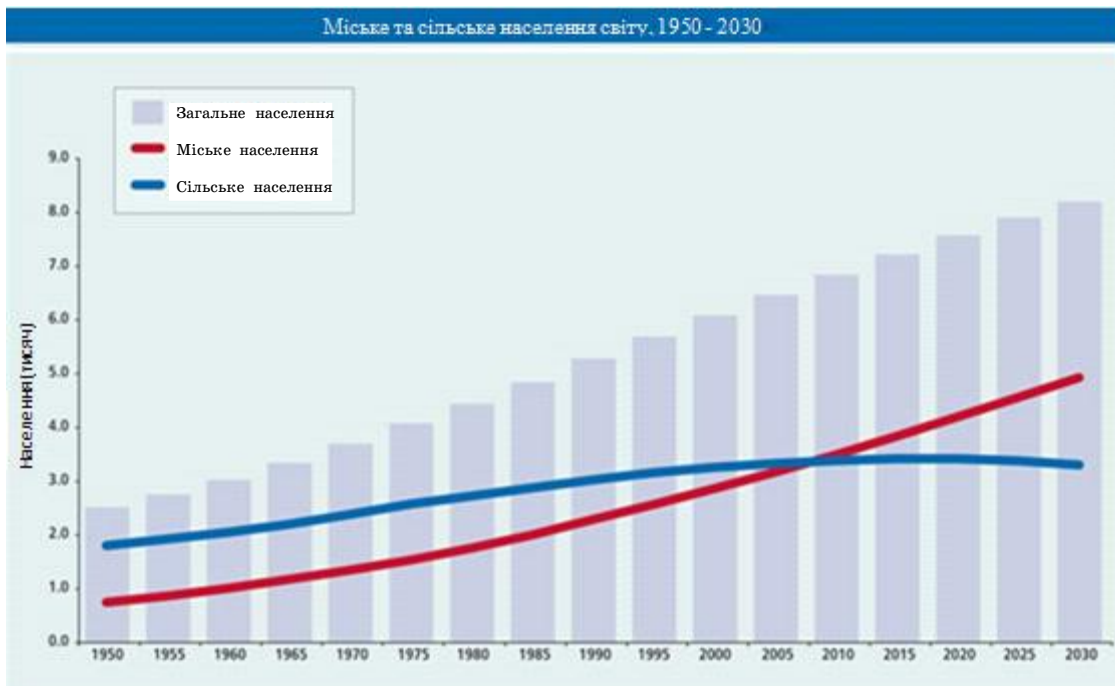

Рис. 1. Міське та сільське населення світу, 1950-2030 рр.

менш ніж за 40 років. Тоді як досить помітний приріст сільського населення (1,12% у середньому за рік у 1950-2005 рр.) зміниться зниженням (- 0,03% у середньому за рік у 2005-2030 рр.).

Аналогічний прогноз дає і World Urbanization Prospects: The 2009 Revision⁷: згідно із ним сільське населення світу досягне максимуму 3,5 млрд. в 2020 році і почне повільно знижуватися до 2,9 млрд. в 2050 році. Ці глобальні тенденції залежать від динаміки приросту сільського населення в менш розвинених країнах, в яких проживає сьогодні 91% сільського населення світу. У той час як сільське населення розвинених країн неухильно знижувалося протягом другої половини ХХ століття, і дана тенденція продовжуватиметься в найближчому майбутньому, сільське населення менш розвинених країн більш ніж подвоїлося з 1950 року і, ймовірно, продовжить рости до 2022 року, перш ніж настане довгострокове зниження.

Необхідно відзначити, що кажучи про тенденції світової урбанізації треба мати на увазі певну умовність поняття «міське населення», адже його визначення суттєво відрізняється у різних країнах. З 228 країн, в яких експерти ООН збирають та аналізують статистичні дані, приблизно у 50%

використовуються адміністративні критерії (наприклад, проживання у столиці країни або адміністративному центрі регіону). Серед інших країн можна вирізнити 51 країну, де розбіжність між міським та сільським населенням здійснюється, виходячи з розміру (численності жителів) та щільності населених пунктів, та 39 країн, в яких ці розбіжності засновуються, перш за все, на функціональних характеристиках, таких як основні види економічної діяльності. У 22 країнах не використовують жодних визначень міського населення, 10 країн відносять своє населення уповні або к сільському або к міському населенню. Вочевидь, відсутність стандартного визначення, безумовно, ускладнює повномасштабні порівняння між країнами. Але агрегація та співставлення за головними параметрами є уповні правомірними. Тому експерти ООН при розрахунках чисельності міського населення дотримуються тих критеріїв та визначень, які використовуються у кожній окремій країні.

Поряд із стрімким абсолютним та відносним збільшенням міського населення світу та окремих регіонів, ще однією спільною характеристикою урбанізаційних процесів в усіх країнах було й є зростання концентрації місько-

⁷ New World Encyclopedia. Urbanization. - [Електронний доступ] - <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Urbanization>

го населення у великих та гіпервеликих містах, що є також наслідками надвисоких темпів зростання міського населення та існування суттєвого розриву у темпах зростання міст різного розміру. Так, хоча за даними ООН більша частина міського населення проживає у відносно невеликих містах - із кількістю жителів понад 500 тис. осіб. Проте ця частка поступово скорочується: з 56,6% в 1975 році до 51,5% в 2005 році, а до 2015 року за прогнозним розрахунками ООН, знизиться до 50,5% (рис. 2). Поступово зменшується й частка жителів середніх за розміром міст - з населенням від 500 тис. до 1 млн. осіб - 11,2%, 10,1% і 9,1% відповідно. Частка міського населення, що концентрується у великих містах, навпроти, збільшується. Так, частка жителів міст з населенням 1 млн. осіб і більше збільшилася з 32,1% у 1975 році до 38,4% у 2005 році і збільшиться до 40,4%. У той же час близько 25% міського населення світу проживає у містах із населенням від 1 до 5 млн. мешканців і їхня частка постійно зростає - з 20,9% у 1975 році, до 22,6% у 2005-му та 23,8% до 2015 року. Частка населення, що проживає у містах з населенням від 5 до 10 млн. коливається близько 7%. Частка жителів у містах з населенням 10 млн. осіб та більше збільшилася майже до 10% (від 3,5%

у 1975 році до 9,3% в 2005 році, а к 2015 року вона збільшиться до 9,4%). За прогнозами ООН, найшвидше у 2005-2015 рр. зростатиме населення міст з чисельністю жителів від 5 до 10 млн. осіб, тобто на 33,8%, трохи повільніше - населення міст від 1 до 5 млн. осіб (на 27,6%). Повільніше за все зростатиме населення середніх міст з населенням від 500 тис. до 1 млн. осіб (на 9,1%)⁸.

Зазначимо, що при цьому стрімко зростає не лише чисельність населення, а й кількість великих міст. Так, за оцінками ООН, число міст з населенням 5 млн. осіб та вище зросло з 18 у 1975 році до 40 у 2005 році, а вже до 2015 року збільшиться ще - до 61. За оцінками експертів ООН, у 1950 році у світі було лише два міста 10-мільйонники: Нью-Йорк із 12,3 млн. жителів і Токіо із 11,3 млн. У 1975 році їх стало три: Токіо (26,6 млн. осіб), Нью-Йорк (15,9), та Мехіко (10,7), а у 2005 році - 20 (рис. 18). При цьому чисельність населення у містах лідерах також помітно збільшилася. Серед найбільших міст у 2005 році залишився Токіо з 35,2 млн. жителів. За Токіо шли такі найбільші міські агломерації як Мехіко (19,4 млн. осіб), Нью-Йорк (18,7), Сан-Паулу (18,3) і Бомбей (18,2). Як очікується до 2015 року число мегаполісів збільшиться до 22 за рахунок Стамбула і Гуанчжоу, 17 з цих зверх

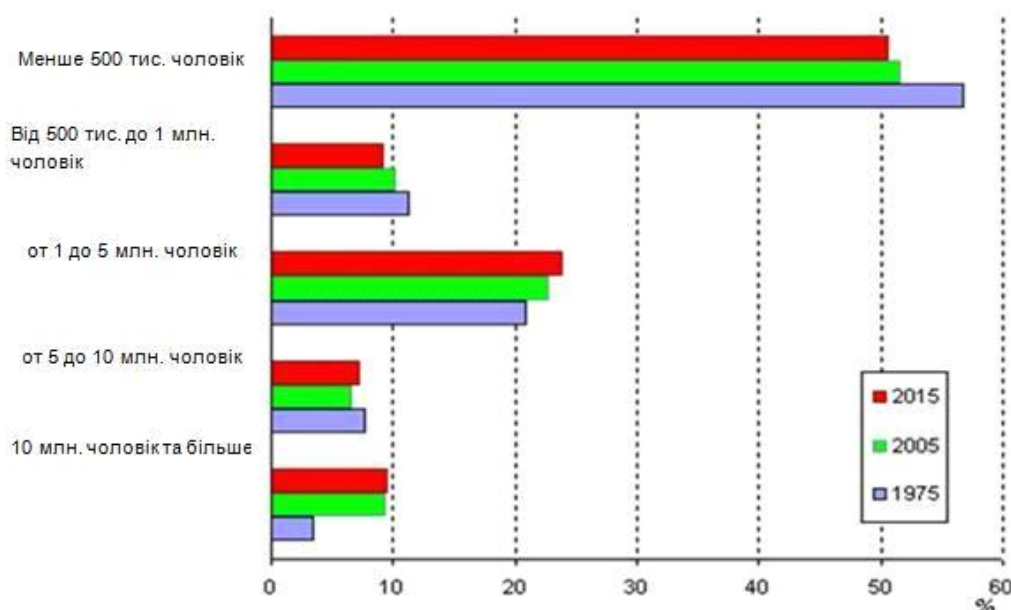

Рис. 2. Розподіл міського населення світу по містам різної людності, 1975, 2005 і 2015 роки, %

⁸ Бюллетень «Население и общество». № 273 - 274. 22 января - 4 февраля 2007 г.

мість буде розташовано у країнах, що розвиваються. Проте найбільшою агломерацією, як прогнозується, залишиться до 2015 року Токіо (36 млн. осіб). За ним за чисельністю населення йтимуть Бомбей (21,9), Мехіко (20,6), Сан-Паулу (20,5) та Нью-Йорк (19,9)⁹.

Аналіз цих тенденцій, а саме - суттєвого збільшення населення великих та гіпервеликих міст, поряд із зростанням кількості таких міст, а також аналіз та оцінка її засад та наслідків, дали змогу науковцям виділити третій етап у розвитку урбанізації, а саме - метрополізацію, що знаходить своє відображення у суттєвому, часто неконтрольованому, збільшенні кількості мегаполісів та агломерацій. Як відзначав П. Холл, третя стадія - це метрополізація. Вона включає централізацію людей й багатства, а також політичних, економічних та культурних установ суспільства¹⁰.

Відповідно, у 1970-ті рр.. ООН запропонувала використовувати термін «мегаполіси» (сверхвеликі або мегаміста) для визначення міських агломерацій з чисельністю населення 8 млн. осіб і більше. Але вже у 90-х рр. ООН підвищила рівень до 10 млн., слідуючи за практикою таких організацій як Азійський Банк розвитку¹¹.

Мегаполіси - міста, що виходять за межі своїх адміністративних кордонів, поглинаючи навколишні території. Набули значного поширення та розвитку за останні 20-30 років завдяки процесам агломерації та порівняльним перевагам. Так, у Таїланді: очікується, що до 2020 року регіон міста Бангкок збільшиться ще на 200 км, і кількість населення в декілька раз перевищить сучасний показник 17 млн. чол.; у Бразилії: регіон міста Сан-Пауло охоплює 8000 км.кв. із населенням 16,4 млн.чол. Деякі із таких міських регіонів пере-

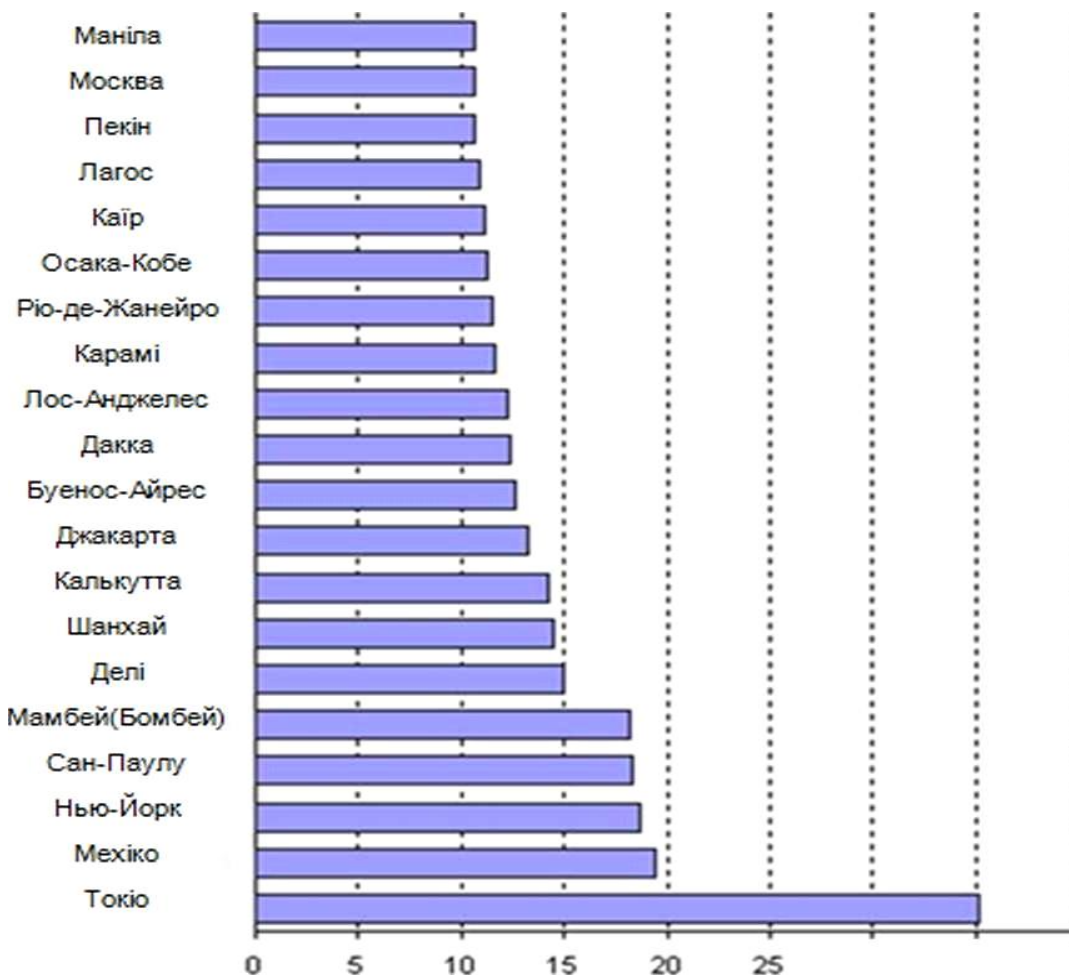

Рис. 3. Чисельність населення міських агломерацій з чисельністю мешканців 10 мільйонів й більше, 1975, 2005, 2015 роки, млн. мешканців

⁹ Бюлетень «Население и общество». № 273 - 274. 22 января - 4 февраля 2007 г.

¹⁰ P. Hall. The World Cities. London, Weidenfeld and Nicolson, Third Edition, 1984. - 276 p.

¹¹ Бюлетень «Население и общество». № 273 - 274. 22 января - 4 февраля 2007 г.

вищують за площею та чисельність населення такі країни, як Бельгія, Чехія, Нідерланди»¹².

Як вже вказувалося раніше, серед засад стрімкого збільшення міського населення у цілому та метрополізації, зокрема, все більше вчених розглядають у першу чергу зростання промислового виробництва та подальшу індустріалізацію суспільства. При цьому, вочевидь, основним чинником метрополізації виступає рівень економічного розвитку міст з різною чисельністю населення - згідно з позицією Інституту MGI основним чинником зростання міст у цілому є саме зростання ВВП на душу населення, оскільки саме в містах виробляється понад 80% глобального ВВП. На сьогодні усього 600 міських центрів, на частку яких припадає п'ята частина населення світу, генерує 60% світового ВВП. При цьому, як очікується, у 2025 році ситуація радикально не зміниться - все ті ж 600 міст будуть забезпечувати 60% глобального ВВП: у 600 містах миру житимуть 2 млрд. людей або чверть глобального населення, або 735 млн. домогосподарств і на частку цих населених пунктів припадає близько 60% глобального ВВП (64 трлн. дол. США), тоді як ВВП на душу населення складе тут 32 тис. дол. США. (При цьому, необхідно відзначити, що частка міст індустріально розвинутих країн у світовому ВВП значно вища, ніж у країнах, що розвиваються: лише 380 урбаністичних центрів, що розташовані у розвинутих країнах виробляють 50% світового ВВП, тоді як 220 великих міст країн, що розвиваються, - лише 10%).

Тим не менш, незалежно від рівня розвитку країни, лише одне місто здатне зробити значний внесок у розвиток економіки, що відображається у частці виробленого ВВП. Так, на Сеул припадає майже половина ВВП Південної Кореї, на Будапешт (Угорщина) і Брюссель (Бельгія) - приблизно по 45% ВВП. Конкурентні переваги міста набувають ще більшого значення в країнах, що розвиваються. При цьому лише на Токіо припадає 2% виробництва світово-

го ВВП, ВВП Токіо та Нью-Йорка дорівнюють ВВП Канади та Іспанії відповідно, а ВВП Лондона перевищує відповідні показники Швеції та Швейцарії, у 6 найбільших містах Південної Африки сконцентровано 31% загального населення країни, виробляється 51% ВВП¹³.

Лідером за обсягом ВВП за 15 років, як очікується, буде Нью-Йорк, друге й третє місце дістануться відповідно Токіо й Шанхаю. Перше місце за прогнозом обсягу ВВП на душу населення у 2025 році посідає Осло, далі слідує Доха й Берген (Норвегія). У рейтингу за прогнозами зростання ВВП із 2007 по 2025 за кількістю домогосподарств із річним доходом більше 20 тис. дол. США лідерами є Токіо, Нью-Йорк і Лондон.

Отже, великі міста і надалі відіграватимуть головну роль у виробництві ВВП, забезпеченні доходів на душу населення та зростання загального економічного потенціалу. Як стверджується у звіті, підготовленому керівником компанії Infrastructure Leasing and Financial Services Limited Г. Санкараном¹⁴ для Всесвітнього урбаністичного форуму, що відбувся в Лондоні 4.06.2007 року, міста найближчим часом зберігатимуть лідируючі позиції за рівнем життя та доходами на душу населення порівняно із сільським населенням. За його даними, якщо у 1950 році відношення міських та сільських доходів складало 1,97, у 1980 - 2,91, у 1990 - 3,62, у 2000 - 4,3, а у 2015 році - складатиме за прогнозами - 5,9. При цьому, індекс доходів міського населення до доходів сільського населення з часом буде лише зростати. Сільські доходи залишаться далеко позаду міських, з незначними можливостями до поліпшення.

Тому не дивно, що за прогнозами експертів, до 2050 року еквівалент всього сьогоденного населення світу проживатиме у міській місцевості. При цьому 93% всій майбутньої урбанізації відбуватиметься в Азії та Африці, а також - у трохи меншому ступеню у Латинській Америці.

¹² Urban trends: urban corridors - shape of things to come? - State of the world's cities 2010-2011: Bridging the urban divide.

¹³ Urban world: Mapping the economic power of cities. - McKinsey Global Institute. - March 2011.

¹⁴ Sankaran H. Developing Sustainable Strategies to Finance Urbanization, The Urban Age Forum, London, June 4, 2007.

У свою чергу, експерти ООН прогнозують, що вже до 2015 року більшість великих мість у світі буде розташовано саме у країнах, що розвиваються (рис. 4).

Вочевидь, що таке зростання потребує суттєвого збільшення міських можливостей. Наприклад, вже сьогодні в Азії, де до міської місцевості переїжджають щороку 44 млн. осіб (еквівалент 120 тис. осіб щодня), міста повинні додавати кожного дня 20 тис. нових житлових приміщень, 250 км нових доріг, 6 мегалітрів питої води, 50 Мегаватт електроенергії, 10 шкіл, 3 лікарні, 100 акрів компенсаційних зелених насаджень. В Індії швидка урбанізація збільшить міське населення на 1 млрд. до 2050 року, при цьому можливості мість повинні зрости на 320% менш ніж за 50 років¹⁵.

Відповідно, збільшення міського населення призводить до збільшення потреби міст в інвестиціях та поточному фінансуванні - за оцінками експертів, для відповідного розширення інфраструктурних можливостей, а також покращення існуючої міської інфраструктури лише Індії знадобить-

ся близько 60 млрд. лише на найближчі 10 років, що майже у 6 разів перевищує кошти, які можуть бути направлені на вирішення вказаних завдань. За іншими оцінками, потреба Індії в фінансуванні базової міської інфраструктури досягає навіть 90 млрд. дол. США (2,2% ВВП), з них лише операційні витрати та підтримка потребує близько 17 млрд. дол. тоді як поточна доступність коштів складає лише близько 10 млрд. дол. Потреба В'єтнаму складе 1,3 млрд. дол. США щороку. Грузія потребує триразового збільшення інвестицій для покриття сьогоdnішнього недофінансування міської інфраструктури. У цілому ж, інвестиційні потреби всій урбаністичній Азії для розвитку відповідної інфраструктури оцінюються експертами у 60 млрд. дол. щорічно¹⁶. При цьому, капітальних інвестицій потребують не лише міська інфраструктура як така, а майже усі сектори, зокрема - енергетика, зв'язок і транспорт, санітарія та гігієна, водо-, енерго та газопостачання, мости та шляхопроводи, окремо аеропорти та порти, охорона здоров'я, освіта, екологія та інші.

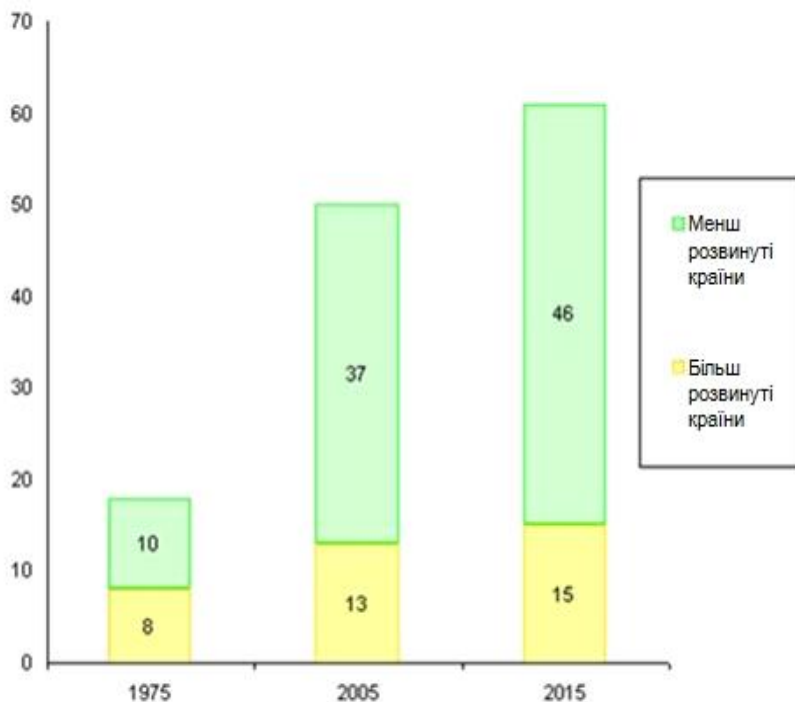

Рис.4. Кількість міських агломерацій з населення 5 мін. осіб та вище, 1975, 2005 и 2015 роки

¹⁵ Sankaran H. Developing Sustainable Strategies to Finance Urbanization, The Urban Age Forum, London, June 4, 2007.

¹⁶ K. Mukundan. Municipal Finance Trends and Practices in Developing Countries. For the Urban Community of Practice. Asian Development Bank, Manila. October 30, 2008.

Треба визнати, що ця проблема - недофінансування урбанізаційних процесів існує майже у всіх країнах, особливо за часи світової фінансової кризи, коли багато національних економік потерпають від наслідків як їхніх внутрішніх, так і зовнішніх кризових явищ.

Проте найбільшою мірою від неї потерпають саме країни, що розвиваються, що можна пояснити низкою причин.

По-перше, урбанізаційні процеси у цих країнах мають деякі специфічні ознаки та тенденції, які притаманні саме їм і які часто не проявляються у розвинутих країнах. Основним проявом такої урбанізації у цих країнах є, безперечно, прискорені темпи її зростання. Так, за даними ООН, якщо у 2005 році 74 % населення розвинутих держав проживало в містах, а у менш розвинутих лише 43 відсотки, то у 2030 році частка міського населення в менш розвинутих регіонах сягне 56 відсотків, що майже втричі більше ніж у 1950 році (18%). Водночас, у більш розвинутих регіонах частка міського населення складе 81%. При цьому, на даний час незважаючи на більш низькі рівні урбанізації міське населення менш розвинутих регіонів більш ніж удвічі перевищує чисельність міських жителів розвинутих країн (2,3 млрд. осіб проти 900 млн. осіб). До 2030 року чисельність міського населення в менш

розвинутих регіонах згідно з прогнозами майже в чотири рази перевищить відповідний показник в розвинутих регіонах (3,9 млрд. проти 1 млрд. осіб). Відповідно, прогнозується, що й зростання міст проходитиме здебільшого у саме країнах, що розвиваються.

Центр ваги урбанізаційних процесів переміститься в регіони Південно-Східної Азії, що розвиваються. Урбанізація Китаю стане головним демографічним процесом майбутнього. В списку 600 найбільших міст світу з'являться 136 нових міст і всі вони будуть із країн, що розвиваються, при чому 100 із них - саме з Китаю¹⁷.

По-друге, у більшості економічно розвинутих країн, де урбанізація досягла досить високого рівня, цей процес узятий під контроль, і частка міського населення не збільшується, а навіть і зменшується. У країнах, що розвиваються, урбанізація продовжує рости вшир, а міське населення швидко збільшується. Це явище одержало назву міського вибуху й продовжує залишатися неконтрольованим. При цьому зростання населення міст у цих регіонах набагато випереджає їхній реальний розвиток. У низці міжнародних документів (зокрема, у звіті Департаменту з економічних і соціальних питань Організації Об'єднаних Націй¹⁸) говориться про кризу урбанізації в країнах, що розвиваються. Але вона продовжує залишатися в основ-

Нерівномірне зростання

В майбутньому зростання міст буде відбуватися перш за все в країнах, що розвиваються.

(Міське населення, млрд. чол.)

Рис. 5. Динаміка росту міст за регіонами

¹⁷ Urban world: Mapping the economic power of cities. - McKinsey Global Institute. - March 2011.

¹⁸ UNITED NATIONS. World Urbanization Prospects: The 2005 Revision. Data in Digital Form http://www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/2006WUP_CD_Orderform.pdf

ному стихійною і та неупорядкованою. Більше того, у таких країнах найчастіше відсутня національна стратегія урбаністичного розвитку, політика на державному рівні, на рівні міст існують розриви між планами та інвестиційними пріоритетами у різних секторах міської інфраструктури. До того ж, дуже суттєвим залишається загальна невідповідність між законодавчими намірами та практикою. Зокрема, розриви між функціональними та фінансовими напрямками та западаннями, лімітоване використання повноважень, наданих законодавством, місцевими органами влади у сфері оподаткування, споживчих тарифів, та обов'язкових земельних платежів, відсутність ревізії податків та внесків, надто велика залежність від уряду для отримання підтримки та гарантій для інвестиційних програм, лімітований фокус на оперативній підтримці існуючих інфраструктурних активів. Зрозуміло, що такі темпи та неконтрольованість нарощування міського населення потребуватимуть від цих країн значно більших «інфраструктурних» та інших урбанізаційних інвестицій порівняно із розвинутими країнами.

По-третє, складна ситуація погіршується й тим, що міська інфраструктура у країнах, що розвиваються, вимагає, як правило, не лише інвестицій для її розвитку та нарощування, а й для ліквідації існуючих негараздів, так званих «беклогів», які не вирішувались та накопичувались десятиріччями у зв'язку з низьким соціально-економічним розвитком та незадовільним фінансовим станом таких країн. Серед найбільших недоліків та слабких місць у стані інфраструктури країн, що розвиваються частіше за інших зустрічаються такі - дефіцит житла, неадекватне енергопостачання, відсутність менеджменту, перенавантажена мережа доріг, відсутність водопроводу та системи управління відходами, жахливий рівень соціальної інфраструктури - освіти, охорони здоров'я, соціально-культурного середовища. Наприклад, потреба лише тільки Індії в операційних витратах та підтримці міської інфраструктури оцінюється експертами в 17 млрд. дол.¹⁹

Отже, можна стверджувати, що урбанізаційні процеси у країнах, що розвиваються потребують інфраструктурних інвестицій у двох напрямках. Перше - ліквідація існуючих розривів, відновлення існуючих активів, друге - збільшення та нарощування інфраструктури, у зв'язку із зростанням міського населення у перспективі.

Зрозуміло, що основним джерелом фінансування вказаних видатків виступають місцеві бюджети. У бюджетній практиці більшості країн, у т.ч. й України, на даний час використовується наступна класифікація основних видів доходів міст, що є основними джерелами фінансування для забезпечення належного рівня місцевої інфраструктури:

а) податкові надходження, до яких входять податки на доходи та прибуток, податки на власність, збори за спеціальне використання природних ресурсів, внутрішні податки на товари та послуги, місцеві податки і збори та податки, не віднесені до інших категорій;

б) неподаткові надходження, які включають в себе доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу, власні надходження бюджетних установ та інші неподаткові надходження;

в) доходи від операцій з капіталом, а саме надходження від продажу основного капіталу, землі і нематеріальних активів;

г) трансферти, до яких відносяться субсидії, субвенції та дотації;

д) цільові фонди місцевих органів влади для фінансового забезпечення визначених цільових завдань;

е) фінансування за активними операціями, яке здійснюється шляхом зміни обсягів депозитів і цінних паперів, задля ефективного управління ліквідністю підконтрольних підприємств.

Проте, стандартні доходи міст, особливо на тлі прискорених темпів урбанізації, виявляються надто замалими для покриття потреби в інвестиційному та поточному фінансуванні міст, що, у свою чергу, унеможлиблює необхідний розвиток інфраструктури та призводить до того, що фінансування

¹⁹ K. Mukundan. Municipal Finance Trends and Practices in Developing Countries. For the Urban Community of Practice. Asian Development Bank, Manila. October 30, 2008.

інфраструктури у країнах, що розвиваються та очікують нарощування темпів урбанізації залишається на всьому незадовільному рівні. Відповідно, якщо у розвинутих країнах, частка інвестицій в міську інфраструктуру на рівні 5 % ВВП є цілком достатньою, то у країнах, що розвиваються цих 5% ВВП зрозуміло що не вистачає. Це можна пояснити двома основними причинами: по-перше, рівень ВВП у розвинутих країнах значно вищий, а по друге, країни що розвиваються левову частку (до 90%) інвестицій спрямовують на підтримку вже існуючої міської інфраструктури, відповідно, в розвиток кошти майже не вкладаються (див. табл. 1).

Вочевидь, така нестача фінансових ресурсів потребує диверсифікації джерел фінансування, тобто нового, інноваційного, підходу, у формуванні доходів для більш повного фінансового забезпечення інфраструктурних змін.

Розглянемо детальніше практику використання різних видів доходів міських бюджетів для підтримання та розвитку місцевої інфраструктури у зв'язку з бурхливими урбанізаційними процесами у деяких країнах. Так, за даними Азійського банку розвитку²⁰, у Китаї, де основною проблемою є відновлення водних ресурсів, фінансування інфраструктури відбувається за рахунок прямого бюджетного фінансування, що до речі зменшується кожен рік, боргове фінансування, перш за все, з державних банків, позики Центрального уряду (інфраструктурні бонди) та фінансування регіонів разом із грантами - особливо для бідніших регіонів. У процентному співвідношенні на

внутрішні позики та бюджетну підтримку припадає по 32%, продаж землі - 22%, інші джерела - 14%.

У Філіппінах, в цілому 69% інфраструктурних інвестицій покривається з зовнішніх джерел: а у разі міст - 49%, тоді як з внутрішніх відповідно 51 %, у разі муніципалітетів це співвідношення складає 20:80. таким чином, міста мають у своєму розпорядженні різноманітність податків, що можуть переглядатися для фінансування окремих програм, тоді як муніципалітети залежать саме від зовнішніх джерел.

У Грузії усі міста, навпаки залежать від державних трансфертів. Виключенням виступає Тбілісі, найбільші доходи якого формуються від земельних податків. Хоча, до 2007 року головним джерелом місцевих доходів був податок на доходи приватних осіб, наприкінці 2007 року його було централизовано.

У В'єтнамі надання бюджету на фінансування інфраструктури базується на конкуруючих потребах, доходах від води та надання будівельних послуг іншим провінціям. При цьому окремі провінції або муніципалітети не мають права укладати угоди та не можуть позичати понад 30% своїх доходів.

Відтак, окрім традиційних ми можемо вирізнити низку інноваційних джерел фінансування інфраструктурних потреб міст - муніципальні фонди розвитку (LIDF у В'єтнамі, Тамільський фонд міського розвитку, Мумбайській Метрополійській фонд регіонального розвитку тощо), спеціалізовані посередники (Інвестиційні компанії міського розвитку у Шанхаї, Компанії з розвитку нових території Тірупур в Індії), використання земель як

Таблиця 1

Частка інфраструктурних інвестицій до ВВП

Країна	Частка інвестицій до ВВП, %	Рівень урбанізації
Грузія	1,50%	52%
В'єтнам	8,80%	26%
Китай	8%	40,50%
Індія	4,60%	27%
Філіппіни	2,80%	62%

Джерело: К. Mukundan. Municipal Finance Trends and Practices in Developing Countries. For the Urban Community of Practice. Asian Development Bank, Manila. October 30, 2008.

²⁰ К. Mukundan. Municipal Finance Trends and Practices in Developing Countries. For the Urban Community of Practice. Asian Development Bank, Manila. October 30, 2008.

джерела фінансування інфраструктури (надбавки за реєстрацію нерухомості в Індії, маркетизація земель в Китаї, наприклад, лізинг земельних ділянок на 50 років покриває 100% потреби деяких міст у фінансуванні інфраструктури. Також, серед таких інноваційних джерел фінансування у країнах, що розвиваються, можна рекомендувати використання зв'язаних цільових трансфертів з боку держави місцевим органам влади; розвиток бізнес-партнерства з великими роботодавцями; введення спеціальних місцевих податків на розвиток інфраструктури; залучення коштів, шляхом розміщення муніципальних цінних паперів тощо.

У зв'язку з вищевказаним, можна намітити наступні першочергові проблеми розвитку міст на доступну перспективу, маючи на увазі корінний перегляд теорії й практики державного відношення до них: - врахування необ-

хідності фінансової підтримки розвитку місцевої інфраструктури; - нарощування соціально-культурного потенціалу, акцент у розвитку більших міст на потреби людини в місті; - значне підвищення якості міського середовища; - розширення функціональної структури великих міст, виходячи насамперед з місцевих потреб; - поліпшення екологічних умов великих міст, особливо столичних і великих промислових центрів; - розробка нових методів управління великими містами; - посилення процесу формування приміських зон великих міст тощо.

РІПНУ